ԱՐՇԱԼՈՒՅՍ ՄԱՍՀՈՑԱՅՑ

23 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1865 ՀՐԱՏԱՆ·Բ· Բ·ՏԱՐԻ թիւ 88

Կը հրատարակուի ամէն օրով 1 · 8 · 16 ի–23ին ։
Խմբագրատեղւոյն գինը տարեկան 20 Ֆրանք ։
Աշխատակիցները տրուին ինչերեն կ՚ուզին ։
Ձրի նիւթը չընդունիր ։

Ծանուցումի համար զուր ամպարտութիւն եղւոյ
Դիմումները խմբագրատեղւոյն չափէ առնուին վճռով է ։
Աշխատակիցներուն տեղն է Ձեղէ քաղաքը. թ· 35 Տէրբէնց
պ· Տաճատին խանութը ։

ԸՆԿԵՐ ԵՒ ՆՈՐ ԸՆԻԹԻՒՆԵՐ

ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԷՋ

Հրատարակութիւն Տ՚ս էջ· 303

"Ապողոնիոս բարեկամ մը ունէր որ Եղբոսի առակները բնաւ բանի տեղ չէր դներ. ջսրտերը եւ էշերը կը պարապաէր, տղոց եւ պառաւ կնիկներու բաներ են կըսէր։ Ապողոնիոս անոր հետեւեալը պատմեց ։ "Անիպատ, ես երբ տղայ էի՝ մայրս "Եղբոսի համար ինձի պատմութիւն մը ըրած է, "զոր ես ալ հիմայ քեզի պիտի պատմեմ։ Սկիզբ "հովիւ էր՝ եւ ոչխարներն ալ Հերմէսի մեհեա- "նին մօտերը արածելու կը տանէր։ Իմաստութեան "շատ հետամուտ էր. եւ միշտ Հերմէսէն կը "խնդրէր որ իրեն իմաստութիւն շնորհէ ։ Ըսյն ա- "տենը Հերմէսէն նոյն խնդիրը ընողները շատ է- "ին. եւ երբ մեհեանը կերթային խնդիրքնին "ընելու, տեսակ տեսակ ընծայներ կը տանէին ։ "Մէկը ոսկի կուտար, մէկը արծաթ, մէկ ուրիշը՝ "փղոսկրէ յուպ մը. ուրիշներն ալ ուրիշ մեծագին "բաներ։ Եղբոս՝ որ այսպէս սուղ ընծայներ տա- "նելու կարողութիւն չունէր, եւ ունեցածին ալ "խնայութիւն ընել գիտէր, Հերմէսի կաթ նուի- "րեց, բայց այնքան միայն՝ որքան որ առաւօ- "տանց արդէն կթուած ոչխարէ մը կրնայ Հանել։ "Աստուածոյն սեղանին վրայ մեղրի խորիսխ- "ներ դրաւ, բայց որքան որ ձեռքին մէջ կըրնար "պարունակել։ Մրտենուոյ կամ վարդի կամ մանու- "շակի սերմնափաք Հատիկներ ալ կը տանէր, բայց "փունջ չէր կապեր. եւ Հերմէսին կըսէր. ո՞վ "Հերմէս. Հարկ է որ քեզի պատկներ շինելու "համար իմ ոչխարներուս վրայէն աչքս վերցը- "նեմ։ Վերջապէս Հերմէսի մարդոյ խելք եւ ի- "մաստութիւն բաժնելու Հաստատած օրն եկաւ։ "Ամէն մէկ մարդոյ ըրած ընծայները յիշելով ի- "մաստութեան չափն ալ խնդրողներուն ըրած ծախ- "քին կը համեմատեր. մէկին կըսէր. դուն իմ մե- "հեանս շատ մեծագին ընծայներ բերիր. փիլիսո- "փայութիւնն ըլլայ քու բաժինդ ։ Ո՛հկալին կը- "սէր. ընծայներու առատութեան կողմէն դուն երկ- "րորդ ես. դուն ալ ճարտարախօս եղիր։ Ուրի- "շի մը կըսէր. դուն ալ աստղաբաշխութեան մէջ "գիտուն եղիր. մեսացածներուն ամէն մէկին ալ "կըսէր. դուն երաժշտ եղիր. դուն դիւցազնա- "կան ոտանաւորներ շինելու վարպետ եղիր. կամ "թէ՝ դուն աղուոր մեծավէրջ ոտանաւորներ գրե- "լու կարողութիւն ունեցի՛ր։ Հերմէս գիտութեան

"ամէն մասերն այսպէս բաժնելէն ետքը միտքն ե-
"կաւ որ Ղազարոսը մոռցեր էր։

"Ի՛ տածից այն առներ թէ անոր համար ի՞նչ
"կրնայ ընել. եւ միտքը նկաւ որ ինքը երբ առ-
"կաին օրորոցի տղայ էր՝ եւ Ղեմպոսի մէջ կը սը-
"նանէր, ծառերը* վրիքը քնացընելու համար ա-
"ւակներ կը պատմէին. կուլերուն խօսիլը եւ մար-
"դոց ալ լեզուներեամբ մտիկ ընելը։ Այս յիշելը
"վրիքը խիստ բրաւ որ տակաւին բան մը կայ
"ետեր Ղազարոսին տալու. անոր ալ առակներ հր-
"նարելու կարողութիւն տուաւ։ Երէկին քով՝ ի-
"մաստութեան մասերէն մինակ ասիկայ մնացեր
"էր։ Ու՝ ըսաւ Ղազարոսի. իմ պինտ առաջ սոր-
"վածս ալ այս է,,։

"Ո՞նչ կըսէք հին ժամանակի առակախօսին վը-
րայ չհնուած այս պատմութեանը։ Առակը մարդ-
կային գիտութեան մէկ մասն է. Պողոսիոս ասի-
կայ հասկըցընել կուզէր առակը արհամարհանօք
նախատողներուն. քանց այս վէպիս մէջ ինծի աւելի
հաճելին այն եղած է՝ որ Ղազարոս նոյն հանգամանք-
ները կը պահէ՝ ինչ որ մենք իրրեւ անոր յատուկ
կը ճանչնամք։ Ի յն չաստուածոյն հետ անգամ՝
որկէց խնդրէք կընէ, նոյն խորամանկ կերպը կը
պահէ, զոր անոր ընծայել սորված ենք. նոյն ճար-
պիկ իմացականութիւնը՝ զոր անոր առակներուն բա-
րոյականութիւնից մէջ կը գտնենք։ Իր չաստուածոյն
ինչ որ կատայ նէ՝ ի սրտէ կուտայ. բայց քիչ կու-
տայ. գիտնալով թէ չուզեր չաստուածը որ մէկը
իրեն համար փըլչի, կամ ոչխարներուն ինամք
տանելու համար պէտք եղած ժամանակը իրեն հա-
մար փունջ կապելու կամ պսակ հիւսելու անցընէ։
Չաստուածը իր այն խորտիկ երկրպագուն չըմե-
ղադրեր. մինակ գանկայ կը մռնայ յաճամայս. որ
Ճարդկային հանգամանաց մէկ ճշգրիտ նկարագի-
րըն է։

"Ընծաբեր վրայ, եւ նոյն իսկ Ղեմպոսի վը-
րայ ալ ասոր տուրք տուողները խնայուա սիրտ ու-
նեցողներէն աւելի կը շահին։ Չաստուածը իր մո-
ռացութեանը դարման կը մատուցանէ, Ղազարոսի
առակ չհնելու ձիրքը կուտայ. բայց առակն ալ չաս-
տուածոյն մոռացկոտութեան դրոշմը կը կրէ։ Փի-
լիսոփայական չէ. ո՛չ խորին իմաստ մը եւ ո՛չ նը-
պաստաւոր մը կուզընել նպատակ բրած է. Ճար-
տասան ալ չէ. եւ Ճոռոմաբանութիւն չխնդրեր։
Դիւցազնական չէ. քիչ մը երգիծական է՝ բայց
առանց կծութեան. իր հնարքին նման խոհեմ եւ

* Յոյն կռապաշտները ծառերը կիսաստուածներու կարգը կը դնէին։ (Ծան. Թարգ.)։

խելացի է. գիտութեան մասերէն մէկն է. բայց ա-
նոնց վերջինն է։

"Աստի առակը՝ ծագումն առնելէն առած
ըլլալուն համար, լուծը վրայէն նետելէն աւելի
անոր գլուխ ծռել կը սորվեցընէ մարդոց.
կը խրատէ վտանգներէն խոյս տալ աւելի՝ քան թէ
քաջութեամբ դիմագրաւել։ Առակին այս հանգա-
մանացս օրինակ առնենք հին Ղազարոսին առակնե-
րէն մէկ քանին. եւ ես հոս ասոնց մէկը կընտրեմ՝
զոր Լաֆոնդէն թարգմանած չէ. եւ խորագիրն է
ա-ր-ծ-ա-ր, եզ, ագռաւ *։

"Արիւծն ու եզը եւ ագռաւն ընկերանալով օր
"մը որսի կերան, շատ որս լսննցին. եւ առիւծը
"իշան հրաման րրաւ որ բաժնէ։ Անիկայ երիք
"հաւասար բաժին րրաւ. եւ ընկերներուն ըսաւ որ
"ընտրին։ Առիւծն ասոր վրայ զայրանալով եզը սա-
"կեցուց։ Ետքը՝ ագռաւին ըսաւ որ բաժնէ. այս
"ալ րոպէ որներէն խիստ քիչ բան պահեց։ Ա-
"ռիւծն ըսաւ. սի՛րելիս, այդպէս աղէկ բաժնե-
"լըն ո՞րկէց սորվեցար։ Ագռաւը պատասխանեց.
"իշուն գլուխն եկածը զիս վարպետ րրաւ։ Խնդ-
"գիններն ուրիշին ջնասով կը խրատուին,,։

Հ. Ոսկանեան

ԿԵԹՈՒՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Հ. Ոսկան-եան. Տե՛ս էջ. 304

Ախթար Վռանեցի՝ իրեն նախորդ Յակոբ Ալ-
սեցիին կաթողիկոսութենէն վար առնուելէն ետքը
կաթուղիկոս եղաւ Թագաւորին եւ եպիսկոպոսաց
ժողովոյ ընտրութեամբ։ Ո-նդ-ջ-ն-ե-ր-ն ասոր օրը՝
ազգը ջոջատեսելով՝ որպէս թէ հարիւր տասն եւ
եօթն ահեակ այլանդակ մոլորութեանց մէջ ինկած
ըլլան, Հատմ գիր գրկցին. Պապն ալ Լեւոն Թա-
գաւորին գրից աղէկ մը տեղեկութիւն առնելու
համար։ Անիկայ կաթուղիկոսին հետ խորհրդակ-
ցելով ժողով գումարեց Սիս քաղաքը 1342 ին.
ուր այն զրպարտութեանց գրուածոյն ընդարձակ
պատասխան մը գրուեցաւ։

* Այս առակը Եզոբոսի հայերէն Թարգմա-
նութեան մէջ հարիւրչիսուներորդն է. բայց
Ժիբօթէնի պատմածէն սա տարբերութիւնն
ունի՝ որ այս վերջինս իշուն համար կըսէ թէ
որսը հաւասար բաժին ըրաւ. եւ ըստ այնմ իր
խորհրդածութեանը վրայ կը բերէ. իսկ Եզո-
բոսի առակներուն մէջ գրուած է թէ բաժնո

Ա՛յս ժողովական թղթիս մէկ պէտք եղածը՝ կաթուղիկոսի ընտրութեան վրայ տուած *ժամանակն* տեղեկութիւնն է. զոր այսպէս կուտայ։ Թագաւորին հրամանովն արքեպիսկոպոսներն ու եպիսկոպոսներն կը ժողվուին, եւ ամէն մէկը եպիսկոպոսի մը կամ վարդապետի մը անուն թղթի վրայ գրած՝ կնքուած եւ դրոշմած՝ թագաւորին կուտան, եւ թէ որ շատ մը տարբեր անուններ գրուած եղլեն այն թղթերուն վրայ նէ՝ թագաւորը հրաման կընէ որ երկու կամ երեք անձանց վրայ կայացընեն ընտրութիւնին միաբանութեամբ։ Ետքը թագաւորն իր ժողովոյն հետ մէկ տեղ՝ այն ը՛նտրեալներուն մէկը կը վաճառ՝ որն որ ուզէ. եւ անոր օծման օրն ինքն անձամբ ներկայ գտնուելով՝ անոր աջը կը համբուրէ եւ մատնի կը դնէ մատը. անկէց ետքը եպիսկոպոսները կառնեն անիկայ եւ կաթուղիկոս կօծեն։ (Մանսի հաւաքմունք. պարբ. ժողովոյ. հատ. ԻՆ. էջ. 1258։ Հ. Պուկա Ինճիճեան. Հնութ. Հայոց. հատ. Գ. էջ. 255)։

Մխիթարայ վախճանէն ետքը Յակոբ Սսեցին դարձեալ կաթուղիկոս ընտրեցաւ Կոստանդին թագաւորին եւ եպիսկոպոսաց հաճութեամբը. եւ չորս տարիէն ետքը այն ալ վախճանելով՝ տուրբ Թադէոսի վանքին առաջնորդը, այսինքն արեւելցի երեւելի վարդապետներէն մէկը անոր յաջորդ ընտրեցին՝ Գրիգոր անուն։ Ըսկսյ ազգին մէջ քանի մը տարիէ ի վեր սիրած կրօնական վէճերը խաղաղելու համար ժողով ըրաւ 1361 ին՝ Սիս քաղաքը. եւ վճռեց որ այլ եւ այլ տեղ այլ եւայլ արարողութիւններ չըլլան. ամէն տեղ միակերպութիւն ըլլայ. եւ ասով՝ Գրիգոր Պնաւարզեցի եւ Կոստանդին Կաթուղիկոսներուն ազգին մէջ մտցունել ուզած նորութիւնները Կիլիկիայէն վերցան, ուր քանի մը քաղաք այն կերպով վարուշներ կը գտնուէին։

Գրիգոր ետքը իրարու յաջորդեցին Կոստանդին չորրորդ եւ Պօղոս. որոց ընտրութեան ժամանակը տեղեկութիւն չկայ. ասոր ալ յաջորդեց Թէոդորոս երկրորդ։ Ասոնց սակաւամեայ կաթուղիկոսութեանց ժամանակն էր որ Ռուբինեան թագաւորութիւնը վերցաւ, Լեւոն Զ. թագաւորը գերի բռնելովն։ Մեծ Հայաստան՝ Ղրիմամարայ կաթուղիկոսը, որ Գրիգոր Պալհաւունի կաթուղիկոսին ժամանակը Աեաւ Լերին ժողովքէն բանադրուած էր, Հեթում Ի թագաւորը բանադրանք արձակել տուաւ կամ Սահմանոս կաթուղիկոսին, կամ անոր յաջորդ Գրիգոր կաթուղիկոսին. որով այն ալ իբրեւ օրինաւոր կաթուղիկոս ճանչցուիցաւ աղգին. բայց զնքն բանադրանք արձակող կաթուղիկոսէն սուտ րակարգեալ իբրեւ Պատրիարք մը։ Ըսկյ եղաւ 1290 ին կամ 94 ին։ Ժամանակ մը ետքը, 1396 ին, Ղրիմամարայ Օշոքարիա անուն կաթուղիկոս մը հաւատոյ համար նահատակեցաւ Պատն քաղաքը, որ եկեղեցւոյ հետ հաշտուած նահատակուելուն համար Յայսմաւուրքի մէջ ալ յունիսի 26 ին յիշատակը կըլլայ սրբոց կարգը։

Թէոդորոս կաթուղիկոսէն ետքն ալ մինչեւ Յակոբ Ի կաթուղիկոսին ընտրութիւնը նշանաւոր բան մը չկայ. Կարապետ Ի կաթուղիկոսը վախճանեցաւ նէ՝ այս Յակոբը որ վարդապետ մ'էր, Կիլիկիոյ Տաճիկ Հրամանատարին դիմելով կաթուղիկոս ըլլալու հրաման առնելէն ետքը Սսոյ կողմէն քանի մը եպիսկոպոսներ ժողվեց. ուղեց որ զինքը ձեռնադրեն։ Բայց մի հոգի չուզեցին ասիկայ. բայց Տաճիկ իշխանին վախը բերաննին գոցեց. կամայ ակամայ ձեռնադրեցին. որով Թէպետ անիրաւ միջոցով՝ բայց օրինաւորութեան կերպարանքի տակ կաթուղիկոս եղաւ. եւ օրինաւոր կաթուղիկոսաց կարգը սեպուեցաւ։

Յակոբ կաթուղիկոսին օրովը Ղրիմամարայ կաթուղիկոսութիւնը նորէն խախտեցաւ. բայց դարձեալ հաստատեցաւ։ Ի յն կողմերուն իշխանները կախտ ղինուցն գանգատ ունենալով ամբոխն վար առնել եւ այն առանձին աթոռը վերցընել կուզեին, եւ ասոր համար բոլոր Հայաստանակաց երկիրներ ընդհանրական խորհեցին՝ այն կողմերը դիպուածով գտնուող Ղրիմոր Տաճեւացի մեծանուն վարդապետին անուանը, որ իր աշակերտներովն Երզնկացած էր։ Ըսկյ Թելադրից իշխաններուն որ կաթուղիկոսն աթոռէն իջնցընեն, եւ անոր բովանդակ վիճակը Հայոց Հարապատ կաթուղիկոսին յանձնին։ Այս խորհուրդը կատարէլէն ետքը կաթուղիկոսին գիր ալ կրնցին. այն ալ օրհնութեան նամակ մը գրեց. որով այն բաժանումը վերջացած էր։ Հայց քանի մի օրէն երեւելի իշխաններ եւ եկեղեցական-

Ա՛յս ժողովական թղթիս մէկ պէտք եղածը՝ կաթուղիկոսի ընտրութեան վրայ տուած *ժամանակն* տեղեկութիւնն է. զոր այսպէս կուտայ։ Թագաւորին հրամանովն արքեպիսկոպոսներն ու եպիսկոպոսներն կը ժողվուին, եւ ամէն մէկը եպիսկոպոսի մը կամ վարդապետի մը անուն թղթի վրայ գրած՝ կնքուած եւ դրոշմած՝ թագաւորին կուտան, եւ թէ որ շատ մը տարբեր անուններ գրուած եղլեն այն թղթերուն վրայ նէ՝ թագաւորը հրաման կընէ որ երկու կամ երեք անձանց վրայ կայացընեն ընտրութիւնին միաբանութեամբ։ Ետքը թագաւորն իր ժողովոյն հետ մէկ տեղ՝ այն ը՛նտրեալներուն մէկը կը վաճառ՝ որն որ ուզէ. եւ անոր օծման օրն ինքն անձամբ ներկայ գտնուելով՝ անոր աջը կը համբուրէ եւ մատնի կը դնէ մատը. անկէց ետքը եպիսկոպոսները կառնեն անիկայ եւ կաթուղիկոս կօծեն։ (Մանսի հաւաքմունք. պարբ. ժողովոյ. հատ. ԻՆ. էջ. 1258։ Հ. Պուկա Ինճիճեան. Հնութ. Հայոց. հատ. Գ. էջ. 255)։

Մխիթարայ վախճանէն ետքը Յակոբ Սսեցին դարձեալ կաթուղիկոս ընտրեցաւ Կոստանդին թագաւորին եւ եպիսկոպոսաց հաճութեամբը. եւ չորս տարիէն ետքը այն ալ վախճանելով՝ տուրբ Թադէոսի վանքին առաջնորդը, այսինքն արեւելցի երեւելի վարդապետներէն մէկը անոր յաջորդ ընտրեցին՝ Գրիգոր անուն։ Ըսկյ ազգին մէջ քանի մը տարիէ ի վեր սիրած կրօնական վէճերը խաղաղելու համար ժողով ըրաւ 1361 ին՝ Սիս քաղաքը. եւ վճռեց որ այլ եւ այլ տեղ այլ եւայլ արարողութիւններ չըլլան. ամէն տեղ միակերպութիւն ըլլայ. եւ ասով՝ Գրիգոր Պնաւարզեցի եւ Կոստանդին Կաթուղիկոսներուն ազգին մէջ մտցունել ուզած նորութիւնները Կիլիկիայէն վերցան, ուր քանի մը քաղաք այն կերպով վարուշներ կը գտնուէին։

Գրիգոր ետքը իրարու յաջորդեցին Կոստանդին չորրորդ եւ Պօղոս. որոց ընտրութեան ժամանակը տեղեկութիւն չկայ. ասոր ալ յաջորդեց

անհաւասար չէ՛ր. եւ բաժինն մեծը էշն իրեն առաւ։ Պատմութիւնը սուտ ըլլալէն ետքը՝ բաժիններուն հաւասար կամ անհաւասար ըլլալը հոգ ընելու բան մը չէրեւիր. բայց տակէն ելած բարոյականը, իշուն կրած պատիժին արդար կամ անիրաւ ըլլալը այս պարագայիս կախում ունի։ Ֆիրարտենի պատմածին նայելով՝ առիւծը անիրաւ եւ բռնաւոր է. եղբօրսի պատմութեան նայելով՝ էշը անխոհեմ եւ էշ է։ (Տան. թարգ.)։

ԼԻՎՈՆԻ ՀԱՅՐՕԼՏԻՆ

ՄԿ ՅՕԳՈՒԱԾԻՆ ՎՐԱՅ

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ

Տպաւորութիւն՝ Տե՛ս էջ 308

Ընդհանուր լրագիրը սրբազանին վախճանին պատճառ ցուցընել կուզէ Ասուած կառավարութեան բռնել կարծուած բռնութեան դէմ կայսեր եղբօր ձեռամբ բողոքը կայսեր ականջին հասցընելը. բայց հանգիստ ճամբայ մըն է բռնած. թէ որ ժամանակագրական կարգ մը բռնէր պատմածնեբուն մէջ՝ սուտը շուտ երեւան կելներ. անոր համար՝ հանգուցեալին կաթուղիկոս ընտրուելէն ետքը մէկ մ'ալ ժամանակ չհշանակեր. Ըսեր թէ երբ Թիֆլիզ երթալուն այդ յիշատակագիրը կայսերեբոր մատոյց. վասն զի հանգուցեալ Հայրապետը միայն մէկ անգամ Թիֆլիզ գնացած չէ՝ թէ որ առաջին երթալուն է նէ՝ որ Կոստանդնուպոլիսէն ելլելով ուղղակի հոն գնայ, Ա. Յակոբ զօրապետին երթալը անկէց շատ ուշ պիտի չըլլայ. եւ կաթուածը՝ որ հրաժարական ուզելուն պատճառը պատահած կը կեղծէ, քիչ մը ուշ, այսինքն՝ վեց ուկէս տարիէն աւելի ետքը վրայ հասած պիտի ըլլայ. Սիրկայ բժշկական արհեստին գիտնալիքները այժանի դէպքերէն մէկն է, թէ որ Ա. Յակոբ զօրապետին սուրբ Լմմիածին գալէն եւ հրաժարականն ուզելէն միայն քանի մը ամիս առաջ Թիֆլիզ գտնուած ատենը յիշեալ յիշատակագիրը տրուեցաւ նէ՝ սրբազան կաթուղիկոսին երկար եւ անհատատալի անհոգութիւն մը ըրած է, իբր ժողովրդեան կրած հալածանաց դէմ բողոքն ուշացընելով. Այլ մենք սրբազան Հայրապետին վերջին օրերուն պատմութեան կարդին՝ զոր իւր հոգեսուն որդի եւ գաւազանակիր Տ. Ընդրէաս սրբազան եպիսկոպոսին բերնէն լսեցինք, Ա. Յակոբ զօրապետի անուն չըլսեցինք. այլ Ա. Յակոբ բժիշկ մը կանչուեր է հիւանդութեան մահագուշակ կերպարանք առած ատենը. նա՛ ալ կանչուած իրիկունը ժամաւոր ուրիշ գիւղ մը գացած ըլլալով տուն դառնալուն երբ իմացեր է որ սրբազան Հայրապետը վտանգի մէջ է՝ ամապարիր քովը գացեր է. բայց երբ գարմանէն օգուտ տեսնուելուն ժամանակը անցած է եղեր։ Լեվոն Հերօլոը, որ ջերման հիւանդութիւնը զոր յիշեալ սրբազան եպիսկոպոսն ալ վկայեց, կաթուածի փոխելէն ետքը ներ, եւ նոյն իսկ Գրիգորի Տաթեւացւոյն աշակերտներէն քանի մի հոգի՝ Տաճկաց իշխանութեան ուժովը գարձեալ կաթուղիկոսն իր տեղը նստեցուցին։ Այս անգամիս ալ ապացոյց մը տուած իշխան՝ թէ հարազատ կաթուղիկոսը ո՛ւր որ նստած ըլլայ, Աղթամարայ կաթուղիկոսին բաղդատելով գերիշխանութիւն մը ունի։

Յակոբ կաթուղիկոսը անիրաւ ճամբով այն աստիճան հասնելով՝ վախերնուն զանիկայ ընդունողները աւելի ծանր անօրէնութեամբ մը անիկայ թունաւորեցին. բայց անոր յաջորդ մ' ընտրելու անձրկեցան, չկրցան իրարու հետ միաբանիլ. մինչեւ վերջապէս Գրիգոր անուն վարդապետ մը որ մականուամբ խանձողատ կըսուէր, Տաճկի իշխաններէն ուժ կտնելով կաթուղիկոսութիւնն առաւ։ Միաբանները Յակոբ կաթուղիկոսին ըրածներն առոր ալ պիտի ընէին. բայց ասիկայ արձուն գըտնուելով անոնք Տաճկաց ձեռքովը զսպեց. բայց վերջապէս Սսեցիք բազմութեամբ վրան յարձակեցան՝ եւ բռնեցին եւ աքսորեցին. եւ հոն մեռաւ 1418 ին. ետքն տարի բռնութեամբ կաթուղիկոսութիւն ընելէն ետքը։

Մեծ Հայաստանի եպիսկոպոսներն ու վարդապետները Հայրապետական աթոռոյն այսպիսի անկարգ վիճակն իմանալով Երուսաղէմի Պօղոս Ե Պատրիարքին գրեցին որ Սիս երթայ եւ աթոռը խաղաղեցընէ. եւ արժանաւոր մէկ մը կաթուղիկոս ընտրել տայ։ Որքան հնար էր նէ այն աստիճան հասած շփոթութիւնները խաղաղուց։ Ետոր վրայ քանի մի եպիսկոպոսներ եւ վարդապետներ ժողով ընելով կաթուղիկոսութեան արժանի այս Պօղոս Պատրիարքէս զատ մարդ մը չգտան. ուստի անիկայ կաթուղիկոս ըրին. որ աթոռը քիչ մը կրցաւ բարեկարգել։

Ետոր վախճանելէն ետքը՝ 1430 ին, ընտրեցաւ Գրիգորիս Ա. Ահկացի. եւ այս որ մեռաւ՝ 1439 ին, անկարգութիւնը գարձեալ զօրացած ըլլալով Հայրապետական աթոռոյն վրայ, կաթուղիկոսի ընտրութիւնը միայն Սսեցւոց մնացած էր. որ առանց ուրիշ տեղերու Հայոց հարցընելու հաւանածնին կը դնէին. որպէս թէ ազգին ընդհանուր կաթուղիկոսը՝ մինակ Սիս քաղաքին եպիսկոպոսն եղած ըլլար. եւ այս կերպով ընտրուեցան Յովսէփ Գ., եւ քանի մի ամիս ետքը ասիկայ վախճանելով՝ որուն համար ամուսնացեալ քահանայ եւ անպիտան մարդ մ'էր կըսեն եղեր, (Ջամչեան. պատմ. հայ. հատ. Գ. եր. 483), տեղը դրին Գրիգոր անուն վարդապետ մը Մուսաբէկեանց ցեղէն. որուն մականունը ազնուական ցեղէ ըլլալ կը ցուցընէ։

Հաւանական է։

ԻՐԱՒՄԷՆ ԴԱԼԻՍ

12.

ԹԱԳԱՒՈՐԸՆ ՄԵԾ—ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՋ

Մեծ—Արեւելք ժողովին
գաղտնիքը չի հասկցուիր.
Ուր եթէ մէկ մը մտնես՝
պարմանալէ չես դադրիր։

Պ. ԼԸՂԱՆ, Հանգամանք որեգրչական։

Յաքմէն Գլէս ժողովրդապետին պատուական խրատուն անսալով՝ վարպետութեան աստիճանը ձգեց, որով եւ մերժած եղաւ այն սատանայական գործերը, որք կարծուածէն աւելի վտանգաւոր եւ երեւցածէն աւելի յիմարական են։ Բայց պիտի տեսնէք թէ ինչպէս որոգայթ մը ուրիշ որոգայթ մը յինքն կը քաշէ, եւ թէ չար ընկերներ ձանձրելը դիւրաւի դէշ է։

Յաքմէն հօրը քով գալուն սկսաւ վաճառականութեան պարապիլ, եւ առանց իւիք ինքզինք սովրելու համար Դուրնէյի մէջ պատուաւոր վաճառատուն մը մտաւ։ Ջղտութեանն ու բարի վարուցը պատճառաւ մեծին, կամ լաւ եւս, պաշտպանին վստահութիւնը շուտով գրաւեց, որով եւ բովանդակ վաճառատան մարդոց աչքը մտաւ։ Վիճ տեսնէն կարեւոր ճանապարհորդութիւններ յանձնեցին անոր ինքնիշխանութիւն ալ վստահելով գործոյ մէջ։ Նէյիրաւի. արժանի էր վայելած յարգանացը, վասն զի զգաստ էր. եւ առանդը վստահութիւն շնչող երկիւղով մը մեղմացած էր։

Ա՛օրը լնամոտ տնտեսութեան շնորհիւը 1822 ին ձեռքը բաւական ստակ կենալով ամուսնանալ որոշեց։ Ընտան Բարիզ պիտի երթար շատ մը առնելիքներ ժողվելու եւ բաներ գնելու համար. եւ հարսանեացը ճոխ ընծաներն ալ անկէ բերել կը խորհէր։ Ջանդարտ մտօք՝ ու խաղաղ սրտով, ինչպէս որ պատուաւոր երիտասարդի մը կը վայլէ, ճամբայ ելաւ. նպատակն անվտանգ հասաւ ու գործերը շուտով լմընցուց, այնպէս որ նոյն մեծ քաղաքին մէջ ալ միայն երկու օր պիտի կենար։ Ոսկերչաց փողոցին անցած ատեն միտքն եկաւ հոն բնակիլն ու Մէսպեղ քաբեխմաց խորհրդարանն ընդունուիլը. եւ չեմ գիտեր ինչպէս՝ իւր վաղեմի եղբարց ինչ եղած ըլլալը գիտ-

պժուարութիւն չէր քաշեր վաստակօք բժիշկն ալ վաստակօք զօրապետի փոխել. որպէս զի ետքը կարող ըլլայ ըսելու. «Երբ որ Ընջմիածին Պարսից իշխանութեան ներքեւ էր, Կաթուղիկոսը սովորաբար խաղաղ ծերութեան մը կը հասնէր. մինչեւ քանի՛ որ Յուսիոյ իշխանութեան ներքեւ անցած է, 25 տարուան միջոցին չորս կաթուղիկոս վախճանած են. որոց երկուքը յանկարծական մահուամբ»։ Ջորսը երկքի իյնցընելու է. վասն զի Էփրեմ սրբազան կաթուղիկոսը վախճանած ատենն արդէն կաթուղիկոսութենէ հրաժարած, եւ տեղն անցած էր Կարբեցի Յովհաննէս սրբազան կաթուղիկոսը։ Բայց ասիկայ մէկ մը որ կաթուղիկոս եղած ատենն արդէն բաւական ծեր էր. այս կողմերս նուիրակութեամբ պըտըտած ատենը ձերմակ մօրուք պատկառելի անձ մ՛ էր։ Թէ ոչ Յուսաց պետութիւնն իր նպատակին չբծախոյղ կաթուղիկոսին՝ թէ՛ եւ ծերութեամբ արդէն կենաց ասպարէզը կարճացած տեսնէ, աւելի ևս համառօտելու համար յանկարծամահ ընելուն գաղտնիքը գիտէ նէ՝ Յովհաննէս սրբազան կաթուղիկոսն երկար ապրելու էր. վասն զի լսած եմք ասոր համար թէ Յուսաց պետութեան ամէն պահանջմանց յօժարութեամբ կը ծառայէր։ Աստի հարկ է ասոր մահն ալ բնական ըսել. եւ կը մնան միայն երկու կաթուղիկոս։ Մէկը, Ներսէս սրբազան կաթուղիկոսը վախճանած ատենը 78 տարին անցած էր. այն ծերութեան հասակին մէջ վախճանած անձի մը մահուանն այդպիսի յանդգնակ մեկնութիւն տալն անտեղի է. եւ թէ որ Լեվընդ Էֆէնտի ապագայ թունաւորուած մեռնելու լոյսն կը հաւատայ նէ՝ որուն մենք շատ յօժարութիւն չունինք հաւատալու, անիկայ թունաւորողին վրայ հաշակեալ լոյսն ալ հաւատալու էր. որ ո՛չ վաստակօք զօրապետն էր եւ ո՛չ Յուսաց տէրութեան կողմանէն եկած մէկ անձ մը, եւ ո՛չ ալ տէրութիւնը առաջուց անկէց հրաժարական ուղած էր։ Ամանապէս Տ. Մատթէոս սրբազան կաթուղիկոսն ալ վախճանած ատենը 76 տարեկան է եղեր, Պարտիզակցի նամակագիրը նոյն իսկ հանգուցեալին բերնէն լսեր է։ Արեն ասոր ալ բաւական երկար ժամանակ ջերմանը հիւանդութեամբ տկարանալէն ետքը փորհարութեան պատահելը, որ ծերերուն մահուան սովորական նախընթացն է, եւ կերածն չկրնալ մարսելով սաստիկ մէջ ի փսխել գրգռող նիւթ գոյանալը, եւ չէ՛ թէ անխնայաբար՝ այլ երկու օր տապանօք ապրելէն ետքը վախճանիլը՝ սուրբ Ընջմիածին Պարսից ձեռքէն ելլելուն եւ Յուսաց ձեռքն անցնելուն հետ յարաբերութիւն մը չկրնար ունենալ։

նալու գաղափարն ունեցաւ, ու ճամբան դէպ ի երբեմն բնակած պզտիկ պանդոկն ուղղեց. բայց նշանէն իմացաւ որ վարպետը փոխուած է։ Նոյն հետայն ծխավաճառը տեսաւ խանութը նստած, ու ներս քովը գնաց։ Փէշ գլանիկներ (Խարիզու մէջ ուրիշ աղէկ չի կայ) գնելով կը հարցընէր պ. Կընօին թէ ինչ չի՞ ճանչեր։

—Կեցի՛ կեցի՛. պատասխանեց պ. Կընօ՝ գըլուխն ետին ծռելով. կարծեմ, ինձի անանկ կուգայ որ քեզի տեսած եմ... Օ՛. շարունակեց շիտկուելով. դուն եղար պատճառ կնոջմէս խիստ խօսքեր լսելուս, որ եւ ազատ—որմնադրաց լսեներ ընկերութիւնները ձգել տուաւ ինձի։ Դուն տակաւին ֆրանմասո՞ն ես։

—Ներեցիր չեմ. պատասխանեց Ժոքմէն։ Ես իմ հրաժարականս քու տուած օրդ տուի։

—Հա՛ տա՛ղէկ ըրիր. ըսաւ խանութպանը. խելացի եւ գործը գիտցող մարդ ես եղեր։ Հմմա՛ րի՛տ. շատ այլանդակ բան էր։ Ձեր երկիրն ալ ֆրանմասոններ կա՞ն։ Թէ դէտ չեմ գիտեր ուր երկրէն ըլլալդ, բայց հարկաւ մէկ երկրէ մըն ես։

—Կուրինէցի եմ։ Մեր կողմերն ալ կան ֆրանմասոններ, եւ այս տեղիներուն ըրած կապակութիւնները կ'ընեն. անշնաս բաներ են՝ կ'ընեն։ Հայց միշտ կղերին հետ հակառակ ըլլալը չէ՞ մի որ աղօտ բան մը կը ձգէ։

—Ըղօտ չէ՛. մո՛ւթ մո՛ւթ։ Հապա այն գիւղացւոց ներշնչած կասկածի՞ն ինչ կ'ըսես. հապա պարզ մարդոց առաջ ունեցած գէշ վարկութիւն. ընդհանրապէս առանց կրակի մուխ չ'ըլլար։ Ինչ տեղ կայ Կոնէս—օ—Պոն—Պէօռ, կնոջս երկիրը, գացի. առաջ իմ երկիրս, Լոնժրւմօ, գացած էի. տեսայ որ ամէն տեղ շինականք ֆրանմասոնները հլմայողներու տեղ դրած են։ Իսկ ես, որ ալ անոնցմէ չեմ, չի պարծեցայ թէ ես ալ երբեմն այն չարաժողովէն էի։ Կը խորհիմ որ ծուռ աչքով նայուիլն աղէկ չէ։

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ

Համաճարակ կըսենք այն հիւանդութիւններուն՝ որոնք մէկ երկրի մը մէջ երեւան ելլելով շատ մարդոց կը տարածուին. եւ այսպէս են ժանտախտը, քօլէրան, Թմբրատենդը (Թիֆօ)՝, եւ անանոց բանի մը տեսակ հիւանդութիւնները։

Խարեպաշտ կարծիք մըն է՝ թէ այս հիւանդութիւններս Աստուծոյ կողմէն մարդոց խըրկուած պատուհաս են մարդիկ զգաստացընելու համար. որ մահը աչքերնուն առաջը տեսնելով զիրենք փրկարար սաթասափ մը բռնէ. եւ իրենց բոլորով սրտիւ յարած աշխարհին ոչընչութիւնը եւ քաջառողջ կենդանութեան անգամ խախուտ ըլլալը տեսնելով՝ մտքերնուն աչքը մէկ մըն ալ աշխարհային կեանքին միւս կողմը՝ հանդերձեալ երջանիկ կամ թշուառ յաւիտենականութիւնը մտածելու դարձընեն։

Այս մտածութեանս քաչելալ խոշխոչ ըսենք նէ՝ ամեն բան բնականի տուողներուն եւ աստուածային նախախնամութիւնը աշխարհիս դուրս հանողներուն բերանն է. որ կրսեն թէ Աստուած աշխարհի բաներուն չխառնուիր։ Ասոնցմէ մէկն է պ. Պօնօ, Օբինէն նախկնալ գաղղիական օրագրին խմբագիրներէն մէկը. որ հոկ. 1 թուոյն մէջ համարձակ կրսէ թէ քօլէրայի եւ ժանտախտի եւ անանոց հիւանդութեան՝ աստուածային պատուհաս ը ըսողներէն չեմ։ Եւ այս դրութիւնս հերքելովը՝ եւ ըսելովը թէ այս հիւանդութիւններուս մէջ Աստուած բան չունի, իր հակառակորդներէն աւելի աղէկ քրիստոնեայ ըլլալ կը կարծէ. եւ ատոր համար է կրսէ՝ որ մենք այս հիւանդութեանս դարմանը բժշկական դիտութենէ կը յուսամք. սուրբերուն մասունքներէն բանի մը ակնկալութիւն չունինք կըսէ։ Սրբոյ մասանց անունը մէջ բերելը վարպետութիւն մ'է՝ որ հետը զրպարտութիւն մ'ալ կը պարունակէ, Պարզապէս սրբոց մասունքէն ո՞վ բժշկութիւն կը յուսայ՝ որ ինքին զօրութիւն մը չունին, յուսացածնիս աստուծոյ անհուն զօրութենէն է որ այն ոսկորի կտորներուն մէջ կը բնակի։ Ըսա թէ ո՛չ՝ Եղիսէի ոսկորներուն դպչող եւ կենդանացող մեռելը՝ որուն համար սուրբ գիրքը կը պատմէ. ո՛ր եւ իցէ մեռելի մը ոսկորներուն դպչելու ըլլար նէ պիտի առողջանար. որ անտեղի բան մըն է ըսելն ալ՝ հաւատալն ալ։ Հայց ատանկ բաները աղանդաւորաց մէջ սովորական են։

Աշխարհիս մէջ առանց պատճառի բան չըլլար։ Ուրեմն այսքան հիւանդութիւններ մարդկային ազգը կը տառապեցընեն նէ պատճառը ի՞նչ է։ Քրիստոնեան եւ ուղղափառը ատոր առձեռն պատրաստ պատասխան ունի. կըսէ՝ հիւանդութիւնները եւ նեղութիւնները եւ նոյն իսկ մահը մեր մեղաց պատիժն են։ Ուրեմն ամենապարզ բան մ'է որ համաճարակ հիւանդութեան առեն երբ մահը անաչառ

ֆատութեամբ հարուածը կը սաստկացընէ՝ մարդս իր գշուառութիւնը եւ ոչնչութիւնը գիտնալով խոնարհի այն ամենազ օր կարողութեանն առաջը՝ որուն կը հնազանդին հովերն ու ծովը. եւ կեանքն ու մահը անոր ձեռքն է. հիւանդութիւնն ու առողջութիւնն անոր ակնարկութեանը կը նային. եւ իր գթագոյն իմաստութեամբը ու արդարութեամբը ընութեան ընթացքը այնպէս կը կանոնէ՝ որ երբեմն արտերն ազատ հունձքով կը լեցուին. եւ երբեմն երկինքը քար կը կրտրի կաթ մը անձրեւ չտար որ սերմերը ծլին,

Դուք ալ ձեր ազատամտութեամբը գիտութիւնը կը բըռնէք, անիկա նախապատիւ կը սեպէք եւ անոր կը հաւատաք. Նայեցէք այդ մեծահռչակ գիտութենէն ի՞նչ սորված էք. ի՞նչ վաստակ ունիք. Երեսուն հազար տարի է ո՞րքան միաբ հոգնեցուցին, ո՞րքան աշխատեցան Եւրոպայի վրայ. ո՞րքան գեղեր հնարեցին. ո՞րքան դրութիւններ հանեցին. բայց ամէնն ալ զրօյի մը տեղ հաշիւ բռնեց. Դուն ա՛ն Եւրոպայի իմաստունները Եւրոպայի մէջ կուվերուն վրայ սաստկացած հիւանդութեան մէկ ճարը գտնէին. թէ որ մարդիկ չկրցան մեռնելէ ազատել նէ՝ գո՛նէ կովերն ազատէին. բայց այն ալ չյաջողեցաւ. Վիչ ժամանակ է, Ընգլիական լրագիր մը համարձակ կը խոստովանէր՝ որ այս անասնոց հիւանդութեան համար մինչեւ հիմայ փորձուած դեղերուն մէկն ալ արդիւնք մը չունեցաւ. Իմակուան բժշկական գիտութեան՝ այս հիւանդութեանս գտած ամենէն զբաղեր դեղն է հիւանդ անասունը մէկէն մեռցընել, որ հիւանդութիւնն ուրիշն չանցնի. բայց ասկէց ի՞նչ նոր վարպետութիւն սորվեցանք. չէ՞ մի որ մեր հայրերն ալ իրենց հայրերէն ասանկ ընել սորված էին. չէ՞ մի որ այս վարպետութիւնս կայ հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր. Նայեցէք մեռցընելը բժշկել չէ՛. անճարակի ճար մըն է՝ որ մեր ծայրագոյն անկարողութիւնը հասկըցընելէն զատ բանի չծառայեր.

Ա՛նենք այսպիսի հիւանդութիւններու մէջ առնուած կը դիմենք, եւ օգուտն ալ շատ անգամ տեսած ենք. որ մեր ձեռքն եղած միջոցին զօրաւոր ըլլալուն անտարակուսելի նշանն է. Թաղ եղաւ մայրաքաղաքիս մէջ՝ որ տարի կենաց միայտով թափոր պըտըտուելով քօլէրային ժամանակը՝ գիտես թէ տասման մը կտրուեցաւ համաճարակ ախտին իր կատարածն ընելու ատպարէզին. Ասով իրաւունք կունենանք Օքչինչն նախընթաց խմբագրին եւ անոր համախոհներուն հարցընելու. ո՞ւրեմն իրենք ալ քօլէրան զսպելու եւ տանձելու՝ մերինին պէս ազգու միջոց մը.

Աշխարհիս վրայ եղած գէշութիւնները ընտուած կը խրկէ մեզ պատժելու համար. մենք այսպէս կըսենք. դուք ասիկայ չէք ընդունիր՝ եւ մեր վրայ կը ծիծաղիք. Ի՛ հարկէ աղէկ տեղէ լուր առած էք թէ ասոնք մեզի խրկողն ո՞վ է. կը խնդրենք որ մեզի ալ սորվեցընէք. Մէն բան՝ առաջին պատճառ մը ունի. Ընտուած բարի է եւ ամենաբարի. եւ ասոր ապացոյցն ալ այն է՝ որ դուն ու ես տակաւին կենդանի ենք եւ կապրիմք. աշխարհս հաստատուն կը կենայ եւ չկործանիր. թէպէտ մէջը լեցուն են եկեղեցին անարգողներ. քրիստոնէութիւնը արհամարհողներ. Ընտուծոյ յայտնած ճշմարտութիւնները ուրացողներ. այն ալ ի՞նչու համար. իրենց հաճոյքը եւ կիրքը յագեցուցած առեններին խղճմտանաց տուած նեղութենէն ազատուելու համար. Նայեցէք աստուածային բարութիւնն անոր արդարութեանն արգելք չըլլար. ասոր ալ ապացոյցն աչքերնուս առաջը կը տեսնենք. երկիրներ եւ ազգեր՝ հիւանդութիւններու եւ երաշտութեան եւ գետնաշարժի եւ մարախի եւ ուրիշ գէշութենց կը մատնուին՝ բնակչաց գէշութիւններուն համար.

Ա՛ր հակառակորդները՝ որ գիտեն թէ աշխարհիս վրայ գանուած կրօնից ներքին զօրութիւնը հասկըցած են. կըսեն թէ այդ սրբոց մատուներուն միջնորդութեամբ եղած կարծուած հրաշքներուն նմանը հազարաւոր անգամ եղած են կըռապաշտներուն՝ իրենց քարէ քանդակած կամ պղինձէ թափծու կուռքերնուն ուխտ եւ երկրպագութիւն մատուցանելով. Ուրիշ սուտ կրօնքներու մէջ ալ անանկ հրաշքներ կըլլան եղեր. Ընտնք մարդ չկրնար ուրանալ՝ կըսէ Պ. Պօնօ. եւ կուրախանայ ալ որ առիթ ունեցեր է ասոնք երեւան հանելու. որպէս զի կարդացողները ասոնցմէ ելեւէջներ օրինաւոր հետեւութիւնները ինքնին հանեն.

Հրատարակիչ.

ԻՒՐՔԻԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ըմսոյս 16 ին (հոկտ. 4 ին) Եւրոպայի համար խրկուած բազմաթիւ դարմանոյ հրահանգներուն վրայ գիտութեանց ճեմարանը քննութեան նիստ

մը ըրաւ։ Օրլէանցի բժիշկ մը գրեր է որ հանքային իւղոտ ածուխին մուխը ստոյգ ազդեցութիւն ունի քօլէրայի վրայ։ Ուրիշ մը՝ պէտէ՞ էքզօֆէն նիւթը օգտակար կը սեպէ. երրորդ մը՝ քօլէրայէ բռնուած հիւանդ մը նոր բուրդէ վերմակի մը մէջ պլորելով եւ հաւու թեւ (խանաթ) մը տաք տաք կերցընելով բժշկեր է. ասոր վրայ օօքդօր Քօսդ եւ բոլոր ժողովականք չկրցան ծիծաղնին զսպել։

Պ. Լըվէրիէ հարցուց թէ ինչու այնքան աշխատութիւն կը քաշուի եւ ժամանակ կանցնի առանց մէկ որոշ դեղ ու դարման մը նշանակելու նոյն հիւանդութեան։ Խօսքը Պ. Վ. Լէլրօյին էր ընկաւ. որ յետագայ յստակ եւ խելացի խօսքերը խօսեցաւ. ինչպէս որ Պ. Բարվիլ կը պատմէ Լ՛Օնեչէր օրագրին մէջ։

"Օրաւոր դեղ ցուցընել ըսելը դիւրին, բայց ընելը դժուար է։ Քօլէրան անանկ հիւանդութիւն մ՛է՝ որ դեռ աղէկ ճանչցուած չէ՛. եւ ուրիշ հիւանդութիւններու պէս շատ անգամ առանց դեղոյ կը բժշկուի. (ջոթը կը խնդան)։ Տեա՛րք իմ, շատ հիւանդներ առանց դեղոյ աւելի աղէկ կը բժշկուին։ Հիմակն ըսենք. (պարյեալ կը խնդան)։ հիմայ ի՛նչ դեղ կը գործեն նէ՝ անոնց ամենուն ալ միօրէն բրինք 1839 ին։ տեղ մը աղէկ կուգան. ուրիշ տեղ մը բնաւ չեն ազդեր. չէինք գիտնար թէ հիւանդութիւնն ինքնի՞ն կը բժշկուէր կամ ուժ չունէր. կամ թէ դեղե՞րը մի կը ներգործէին։ Ո՞րքան մարդիկ կան որ իրենց դեղերուն վստահ են. մենք այս հարցմունքներուն չենք կրնար պատասխանել։ Լըժիշկը դեղը վստահութեամբ կուտայ, եւ հիւանդը կը մեռնի։ Հաւանական է որ բժշկուողը ինքնին աղէկցած է. դեղը մեծ բան մ՛ըրած չէ՛։

"Ասիկայ արգելք մը չէ՛ բժիշկին՝ իր տուած դեղին զօրութեանը հաւատալու. ամէն բժիշկ, եւ բժիշկ չեղողներն անգամ մէկ մէկ դեղ գիտեն. եւ մէկն ալ իր գիտցածէն չհոտորիր. Երբ ամէն մարդ բժշկութեան կը խառնուի՝ դեղ տալու պէս դժուար բան չկայ. Ասիկայ միտքս պատմութիւն մը կը ձգէ.

"Լուի ԺԴ. օր մը իր Ֆակօն բժիշկին պատահեցաւ եւ ըսաւ. ինչ աղէկ արուեստ է բժշկութիւնը։ —Այո՛, տէ՛ր արքայ. բայց հիմայ առաջին արժէքը չունի։ Ամէն մարդ հիմայ բըժշկութեան կը խառնուի։ —Այս անոնցմէ չեմ Ֆակօն, ըսաւ թագաւորը։ Վանի մը օր ետքը բըժիշկը թագաւորին այցելութեան գնաց առտուանց կանուխ՝ որ անկողնէն նոր ելած էր. բժիշկը իր գլուխը կապեր էր։ Թագաւորն ըսաւ. հիւա՞նդ ես Ֆա՛կօն, ի՛նչ ունիս։ —Պատ առեր եմ, տէ՛ր արքայ. հարբուխ ունիմ. բան չկայ։ —Խարեբադարար՝ բարե՛կամ, քեզ հիմայ չուտ մը բժշկելու դեղ ունիմ ես. եւ սպասաւորը կանչելուն տեղ Ֆակօն ճարպիկութեամբ մը ըսաւ. կը տեսնե՞ս տէր արքայ. ամէն մարդ, եւ ձեր վհկապատութիւնն ալ բժշկութեան կը խառնուի՛ք։

"Հարկ է ըսել, կըսէ Վ. Էլլբօ, որ ազդու դեղ պատուիրելն ամէն տեղ մեր ձեռքը չէ՛։ Քօլէրան անշուշտ մարմնոյ կազմուածոյն մէջ մտած ստոյգ թունէ մը առաջ կուգայ. թէ որ այն թունաւոր տարրը քիչ եւ մարմնոյն կազմութիւնը զօրաւոր է՝ նէ մահաբեր չէ՛. ասոր հակառակը մեծ վտանգ է։ Ուստի երբ հիւանդին առած դեղը մարսուի՝ բըժշկութիւնը հաւանական է. բայց երբեմն ստամոքսը բան մ՛ալ չկրնար մարսել։ Այս դէպքիս՝ դըրսէն դեղերու դիմելու է, որոնք շատ անգամ անօգուտ ալ են։

"Վերջապէս, հիւանդութիւնը գրե՛թէ միշտ իր յատուկ նշաններովը կըսկըսի. եւ մէկ փորքըշուք մը՝ անոր գալատեանն աղդարարն է։ Ուստի առաջն առնելու դարմանը դիւրին է, եւ ամէն մարդուն ինք զինքն պահպանելն իրեն կրնայ։ Ամէն բանի չափազանցէն զգուշանալու, եւ առողջապահութեան կանոնները ճիշդ բռնելու է։

"Հիւանդութիւնը նոր սկսած ատենէն դադրեցընելը շատ դիւրին է, եւ իմ տալու խորհուրդս այս է։ Կաթը մը շաքարի վրայ երեք կամ չորս կաթիլ լաւանց—աֆէօ ռուհա—կաթեցո՛ւր կերկու ժամ ետքը դարձեալ նոյնն ըրէ՛. եւ այսպէս երկու ժամն անգամ մը կրկնելով շարունակէ՛ մինչեւ որ փորս ցաւը կամ փըսխելը կըտրի։ Օսլայով (նիշաստայով) թանձրկեկ գրեան (ֆէկուլա) ալ ըրէ՛. հետը խաշխաշի ծաղիկ, եւ 6, 7, 8, կամ 10 կաթիլ ալ լաւանց խառնէ՛։ Այս դարմանը գրե՛թէ միշտ օգուտ կընէ փորքըշուքը դադրեցընելու, եւ հիւանդութենէն ապահովցընելու,,։

ՏՆՕՐԷՆ=ԽՄԲԱԳԻՐ ԵՒ ՏՊԱԳՐԻՉ

ՑՈՎՍ· ՊՐ· ՏՐ· ԿՐՊ· ՏԷՐՈՑԵՆՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

ՊԷՅՐ—ԽԱՆ